

บทความวิชาการ

สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืนภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ

Community Rights and Sustainable Natural Resources and
Local Community's Environment Management under
Constitutional Law

อัครวิทย์ ราชพลสิทธิ์¹

Atsawaluk Ratchapolsit²

หน่วยจัดการระดับจังหวัดสำหรับกระจายโอกาสการดำเนินงานสร้างเสริมสุขภาพ

ขนาดเล็ก จังหวัดสงขลา

เลขที่ 392 หมู่ที่ 4 ตำบลวังใหม่ อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง 93170

Provincial management unit for distributing operational opportunities

Small-scale health promotion, Songkhla Province

No. 392 Village No. 4, Wang Mai Subdistrict, Pa Bon District, Phatthalung
Province 93170

* Corresponding author E-mail: Atsawaluk2020@gmail.com

¹ ว่าที่ร้อยตรีอัครวิทย์ ราชพลสิทธิ์ นักวิชาการอิสระ หน่วยจัดการระดับจังหวัดสำหรับกระจายโอกาสการดำเนินงานสร้างเสริมสุขภาพขนาดเล็ก จังหวัดสงขลา

² Acting Sub Lt. Atsawaluk Ratchapolsit, independent academic Provincial management unit for distributing opportunities for small-scale health promotion operations, Songkhla Province

พินิต จันทน์เสนะ³

Phinit Jansana⁴

ศูนย์การเรียนรู้เพื่อปวงชนภาคใต้ตอนล่าง

เลขที่ 179 หมู่ที่ 3 ตำบลท่าข้าม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา 90110

Learning Center for People in the Lower South No. 179 Moo 3, Tha Kham

Subdistrict, Hat Yai District, Songkhla Province 90110

E-mail: phintjansana53@gmail.com

กาญจนา จันทน์เสนะ⁵

Kanjana Jansana⁶

ศูนย์การเรียนรู้เพื่อปวงชนภาคใต้ตอนล่าง

เลขที่ 179 หมู่ที่ 3 ตำบลท่าข้าม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา 90110

Learning Center for People in the Lower South No. 179 Moo 3, Tha Kham

Subdistrict, Hat Yai District, Songkhla Province 90110

E-mail: songkhla@life.ac.th

³ นายพินิต จันทน์เสนะ ผู้อำนวยการศูนย์การเรียนรู้เพื่อปวงชนภาคใต้ตอนล่าง

⁴ Mr.Phinit Junsena, Director of the Learning Center for People in the Deep South

⁵ นางสาวกาญจนา จันทน์เสนะ อาจารย์ประจำ ศูนย์การเรียนรู้เพื่อปวงชนภาคใต้ตอนล่าง

⁶ Miss.Kanjana Junsena, Director of the Learning Center for People in the Deep South

ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี⁷

Pramoth Kheowwongsri⁸

ศูนย์การเรียนรู้เพื่อปวงชนภาคใต้ตอนล่าง

เลขที่ 179 หมู่ที่ 3 ตำบลท่าข้าม อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา 90110

Learning Center for People in the Lower South No. 179 Moo 3, Tha Kham

Subdistrict, Hat Yai District, Songkhla Province 90110

E-mail: pramoth.k@psu.ac.th

สุจินต์ เกิดสมบุญ⁹

Sujin Koedsombun¹⁰

ศูนย์การเรียนรู้เพื่อปวงชนภาคใต้ตอนล่าง

เลขที่ 179 หมู่ที่ 3 ตำบลท่าข้าม อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา 90110

Learning Center for People in the Lower South No. 179 Moo 3, Tha Kham

Subdistrict, Hat Yai District, Songkhla Province 90110

E-mail: songkhla@life.ac.th

วันที่รับบทความ : 10 มีนาคม 2566	วันที่แก้ไขบทความ : 28 สิงหาคม 2566
----------------------------------	-------------------------------------

วันที่ตอบรับ : 24 ธันวาคม 2566	วันที่เผยแพร่ : 24 ธันวาคม 2566
--------------------------------	---------------------------------

⁷ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี อาจารย์ประจำ ศูนย์การเรียนรู้เพื่อปวงชนภาคใต้ตอนล่าง

⁸ Assistant Professor Dr. Pramote Kaewwongsri, lecturer of the Learning Center for People in the Deep South

⁹ นางสุจินต์ เกิดสมบุญ อาจารย์ประจำ ศูนย์การเรียนรู้เพื่อปวงชนภาคใต้ตอนล่าง

¹⁰ Mrs.Sujin Koedsombun, Director of the Learning Center for People in the Deep South

บทคัดย่อ

บทความวิชาการฉบับนี้ มีเป้าหมายที่จะอธิบายถึงความหมายของสิทธิชุมชน สิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญไทย รวมถึงกรณีศึกษาการใช้สิทธิชุมชนในการอนุรักษ์เขาคูหา ตำบลคูหาใต้ อำเภอรังษี จัหวัดสงขลา และการใช้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านดอนหมุ ตำบลขามเตี้ย อำเภอดงการพิชผล จังหวัดอุบลราชธานี

ผลการศึกษาพบว่า สิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 พุทธศักราช 2550 และ พุทธศักราช 2560 ได้มีการส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิในอำนาจอันชอบธรรมจัดการตนเองทุกมิติไม่ว่าจะเป็นการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประเพณี วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ชุมชนมีระบบสวัสดิการที่มั่นคงบนฐานทุนทรัพยากร โดยมีปัจจัยสนับสนุน 3 ปัจจัยหลัก ได้แก่ ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยเงื่อนไข เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการวางแผน จัดการองค์การ บังคับบัญชาประสานงาน และควบคุมการดำเนินงานด้วยกลไกการรวมกลุ่มเครือข่าย

ผู้เขียนมีข้อเสนอสำหรับการศึกษานวคิดสิทธิชุมชนในมิติการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น ควรมีการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงพื้นที่เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงชุดความรู้ความจริงที่เป็นปรากฏการณ์ของชุมชนท้องถิ่นตามบริบทที่มีความเป็นลักษณะเฉพาะตัว เช่น การจัดการตามบริบทพื้นที่ป่าต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ทั้ง 3 ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ เป็นต้น

คำสำคัญ: สิทธิชุมชน, รัฐธรรมนูญ, การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ABSTRACT

This academic article aims to explain the meaning of community rights and community rights in the Thai Constitution as well as a case study of using community rights to conserve Khao Khuha area, Khuha Tai Sub-District, Rattaphum District, Songkhla Province and using the community rights to manage forest resources of Ban Don Mu community, Kham Tia Sub-District, Trakan Phuet Phuet District, Ubon Ratchathani Province.

The study found that community rights in the Constitution of the Kingdom of Thailand, B.E. 2540 (1997), B.E. 2550 (2007) and B.E. 2560 (2017) promoted local communities to have the right and legitimate authority to manage themselves in all aspects including conservation, restoration, traditions, culture, natural resources and environment leading to sustainable development. The community had a stable welfare system based on resource capital. There were 3 main supporting factors including internal factor, external factor and conditional factor to ensure that communities could manage and plan the organization management, coordination and control of operations with organizational integration mechanism.

The author argues that the study of the concept of community rights in terms of natural resources and environmental management regarding spatial data should be synthesized. This is to reflect the knowledge of the phenomenon of local communities with unique context such as management of upstream, midstream and downstream forest areas and physical characteristics of these areas, etc.

Keywords: Community Rights, Constitution, Natural Resource and Environmental Management

1. ความนำ

สถานการณ์ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นถือได้ว่าเป็นปัญหาใหญ่ระดับโลก และในส่วนของประเทศไทยเองก็เช่นเดียวกัน ปัจจุบันผู้คนในสังคมเลยการดูแลระบบนิเวศให้มีความเหมาะสม ขาดระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความสมดุลและยั่งยืน ก่อให้เกิดความเสียหายในหลากหลายมิติไม่ว่าจะเป็นผลกระทบต่อระบบสุขภาพของผู้คนในสังคม ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและร่างกายในลักษณะต่าง ๆ โดยความเสียหายที่เกิดแก่สภาพธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมนั้น นับวันจะเห็นได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความเสียหายที่เกิดจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยตรง ที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ และการดำเนินชีวิตของมนุษย์ด้วย ทั้งนี้ยังก่อให้เกิดความขัดแย้งในสังคมไทยมาตลอด โดยที่กลไกในกระบวนการยุติธรรมที่มีอยู่ไม่อาจเข้ามาจัดการความขัดแย้งเหล่านี้ เพราะหลายกรณีข้อพิพาทมิได้ถูกระงับโดยองค์กรที่มีความเหมาะสม ทำให้ประชาชนไม่มีความเชื่อมั่นว่าความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อมมีอยู่จริง (ปิติ นาถะภักติ, ณรงค์ กุลนิเทศ และณภัสสรณ์ สุพัฒน์อัญพร, 2563, หน้า 64)

อย่างไรก็ตามประชาชนในฐานะสมาชิกของชุมชนท้องถิ่นนั้นสามารถเข้ามาจัดการปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตนเองได้ด้วยกระบวนการทางกฎหมายว่าด้วยเรื่องสิทธิชุมชน ซึ่งได้รับการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับปีพุทธศักราช 2540 2550 และ 2560 ในหมวด 3 ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของประชาชนชาวไทย ในหมวด 3 ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ส่วนที่ 12 มาตรา 66-67 กล่าวถึงการให้ความสำคัญระหว่างภาครัฐกับชุมชนร่วมกันบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงสิทธิระดับบุคคลที่จะมีส่วนร่วมมีร่วมกับภาครัฐและชุมชนให้การปกป้องคุ้มครอง และรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อม (อรทัย อินตะไชยวงศ์. 2560, หน้า 174-175)

การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นให้เกิดความยั่งยืนนั้น การมีส่วนร่วมและการได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาคีเครือข่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนตั้งแต่ระดับท้องถิ่น จนถึงระดับชาติ โดยสิทธิชุมชนนั้นมีประเด็นที่สำคัญคือ ไม่ใช่ใครฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งให้ความเป็นเจ้าของแบบเบ็ดเสร็จ แต่สิทธิชุมชนจะให้ความสำคัญกับผู้ที่อยู่อาศัย ทำอยู่ ทำกินเพื่อความอยู่รอด ตามหลักพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่มีความสมดุล เกื้อกูลกัน อย่างลงตัว เช่น กรณีการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการป่าต้นน้ำเป็นการสร้างความตระหนักรู้ถึงปัญหาและคุณค่าจากการมีป่า และน้ำนี้เพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคของสมาชิกในชุมชนท้องถิ่น ทั้งป่าและน้ำมีความสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน เป็นต้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าหลักการสำคัญของสิทธิชุมชน คือ การพัฒนาวิถีประชาธิปไตย การเคารพความหลากหลายทางสังคม สมาชิกมีเสรีภาพในการจัดการตนเอง การกำหนดกติกาตามบริบทของวิถีการดำเนินชีวิต เศรษฐกิจ และทรัพยากรตามภูมินิเวศทางวัฒนธรรม (อรทัย อินตะไชยวงศ์, 2560, หน้า 175)

บทความฉบับนี้มีเป้าประสงค์ที่จะอธิบายถึงความหมายของสิทธิชุมชน สิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญไทย รวมถึงกรณีศึกษาการใช้สิทธิชุมชนในการอนุรักษ์เขาควหา ตำบลคูหาใต้ อำเภอรังษี จังหวัดสงขลา และการใช้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านดอนหมู ตำบลขามเตี้ย อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อนำเป็นแบบอย่างในการศึกษาแก่ชุมชนอื่นต่อไป

2. ความหมายสิทธิชุมชน

คำว่า “สิทธิชุมชน” หมายถึง สิทธิร่วมกันเหนือทรัพย์สินของชุมชน สมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลป่าเทานั้นจึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่า สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าส่วนตนแม้สมาชิกทุกคนจะมีสิทธิตามธรรมชาติก็ตาม และชุมชนก็มีความชอบธรรมที่จะออกกฎ ควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเป็นธรรม (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544, หน้า 237-238) ไม่ใช่

ระบบกรรมสิทธิ์ (ownership) ตามที่เราเข้าใจกันตามกฎหมายตะวันตก แต่เป็นสิทธิในการใช้ประโยชน์ ซึ่งดำรงอยู่ควบคู่กับหน้าที่ในการดูแลรักษาและเป็นกฎเกณฑ์พื้นฐานของการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนมา แต่เดิม การรับรองสิทธิชุมชนจึงเป็นการส่งเสริมและพัฒนารากเหง้าของประชาธิปไตยในระดับรากฐาน (เสนห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ, 2536, หน้า 73, 75-79) เป็นการทำให้ชุมชนชาวบ้าน มีสิทธิในการเลือกอนาคตของตนเอง เป็นตัวของตัวเอง เป็นอิสระโดยตัวเอง ในสถานการณ์ปัจจุบันชาวบ้านจำเป็นอย่างยิ่งจะต้องเรียนรู้ชุมชนที่เขาอยู่ ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ต้องเชื่อมสิ่งที่มีอยู่กับความต้องการ ความคาดหวังจากโลกภายนอก รู้เท่าทันที่จะปกป้องสิทธิของตน ในขณะเดียวกัน ก็ใช้สิทธิที่จะพิสูจน์ให้โลกเห็นว่าตนสามารถทำประโยชน์ให้กับโลกได้ อย่างน้อยที่สุดก็คือปกป้องรักษาทรัพยากรของโลกไว้ นอกจากนี้ ชาวบ้านต้องสนใจเรียนรู้เพิ่มเติมที่จะทำวิจัย และยินดีที่จะร่วมมือทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อที่จะใช้ทรัพยากรเหล่านั้นอย่าง เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น

สิทธิชุมชน คือ “สิทธิในการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในสังคม” โดยการมีส่วนร่วม กับสิทธิชุมชนเป็นเรื่องเดียวกัน ไม่สามารถจะพูดโดยไม่เอามาเกี่ยวพันกันได้ เป็นอำนาจอันชอบธรรมที่ชุมชนพึงมีพึงได้อย่างถูกต้องชอบธรรม ผู้ที่ต้องยอมรับ จะละเมิด หรือลิดรอนมิได้ (สนั่น ชูสกุล และคณะ, 2550, หน้า 3) เป็นข้อตกลง กฎเกณฑ์ทางสังคม หรืออาจพัฒนาสู่ความเป็นสถาบันร่วมกัน ของกลุ่มคนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร การจัดการทางเศรษฐกิจ สังคม และอื่น ๆ กลุ่มคนดังกล่าวมีความสัมพันธ์ทางสังคมร่วมกัน หรือเป็น “ชุมชน” ลักษณะชุมชนนั้นมีได้ยึดติดกับชุมชน หมู่บ้าน อันเป็นรูปแบบการปกครองของรัฐ แต่เป็นเครือข่ายทางสังคมของผู้คนที่มีความสัมพันธ์ร่วมกันอยู่ในระบบนิเวศเดียวกัน มีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน หรือมีแบบแผนการผลิต ระบบ เศรษฐกิจ เกี่ยวข้องกัน ซึ่งไม่ได้จำกัดแค่ชุมชนชนบท แต่ขยายครอบคลุมถึงเมือง เป็นเครือข่ายท้องถิ่น หรืออาจจะเป็นชุมชนในจินตนาการ ที่ผู้คนสัมพันธ์ผ่านสื่อ หรือนิยามว่าเราเป็นพวกเดียวกัน มีความสัมพันธ์ผ่านสิทธิร่วมกัน เช่น คนชรา คนพิการ คนชายขอบ (บุญยัง ประทุม, 2551, หน้า 1-2) และ เป็น “สิทธิ อันชอบธรรมของชุมชนในการมีส่วนร่วมแสดง

ความคิดเห็น ใช้ประโยชน์ หรือจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม ในชุมชน พร้อมทั้งสร้างกฎเกณฑ์ ข้อตกลง ในการดูแลสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นในชุมชนให้อยู่ได้และพัฒนาย่างยั่งยืน เป็นธรรม โดยร่วมกับภาคส่วนอื่น ๆ ใน สังคม เพื่อให้เกิดชุมชนที่ดีได้ในสังคมที่ดีด้วย” และอาจกล่าวได้ว่า สิทธิชุมชน คือ อำนาจในการกำหนดกฎกติกาการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ และทุนทางสังคม สู่การสร้างสวัสดิการด้วยกลไกการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่น (รจนา คำดีเกิด, 2554, หน้า 23)

3. สิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญไทย

สิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญไทย เป็นขบวนการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนในมิติของข้อกฎหมายที่แปรเปลี่ยนไปตามสภาพการณ์ของสังคมในแต่ละยุคสมัย โดยเฉพาะการสร้างกระบวนการทางสิทธิ อำนาจ ในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในชุมชน โดยชุมชนเริ่มมีสิทธิและโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรเพิ่มขึ้นสะท้อนได้จากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 พุทธศักราช 2550 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ตามลำดับ ดังนี้

3.1 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มีการบัญญัติให้มีการปกป้องคุ้มครองตนเองของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการอนุรักษ์ ภูมิปัญญา ประเพณี วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน มีโอกาสในการมีส่วนร่วมหน่วยงานภาครัฐเพื่อร่วมกันบริหารจัดการทรัพยากรของตนเองที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการมีคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์โดยระบุไว้ในมาตรา 46 ว่าบุคคลที่มีการรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิในการอนุรักษ์ฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติโดยการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืนตามที่กฎหมายบัญญัติไว้ (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540, 2540) มาตรา 56 ว่าสิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐ และชุมชนในการบำรุงรักษา การได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพในการคุ้มครอง

ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตราย ต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของ ตาย่อมได้รับการคุ้มครอง (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540, 2540) ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายได้บัญญัติไว้ในการดำเนินโครงการ หรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมนั้น จะกระทำการมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งได้ให้องค์การอิสระ ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมให้ ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540, 2540) ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายได้บัญญัติสิทธิของบุคคลที่จะดำเนินการฟ้องร้อง หน่วยงานราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจราชการส่วนท้องถิ่นหรือ องค์กรอื่นของรัฐ เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายวรรคหนึ่ง และวรรคสอง ย่อมได้รับการ คุ้มครอง (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540, 2540)

3.2 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มีการบัญญัติเพิ่มเติมว่า สิทธิอันชอบธรรมในการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นนั้น ชุมชนท้องถิ่นมี สิทธิที่จะดำเนินคดีกับเจ้าหน้าที่ของภาครัฐได้ โดยมีข้อความระบุอย่างชัดเจนในมาตรา 66 ว่าบุคคลที่รวมตัวกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมนั้น ย่อมมีสิทธิในการอนุรักษ์ฟื้นฟูจารีต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมของตนเองและชาติ มีส่วนร่วมในการ บริหารจัดการบำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ อย่างสมดุลและยั่งยืนสืบไป (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, 2550)

3.3 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 (2560) ได้มีการ บัญญัติหลักการสำคัญว่าด้วยเรื่องสิทธิชุมชนไว้ใน หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของปวงชน ชาวไทย เช่น มาตรา 43 บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู หรือส่งเสริมภูมิ ปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ และจัดให้มีระบบ สวัสดิการของชุมชน นอกจากนี้ยังได้มีบทบัญญัติไว้ในหมวดที่ 5 หน้าที่ของรัฐ มาตรา 57

ว่ารัฐต้องอนุรักษ์คุ้มครองบำรุงรักษา พื้นฟูบริหารจัดการ และจัดให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดประโยชน์อย่างสมดุลยั่งยืน โดยต้องให้ประชาชนและชุมชนที่เกี่ยวข้อง มีส่วนร่วมดำเนินการและได้รับประโยชน์จากการดำเนินการดังกล่าวด้วย

4. การใช้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การใช้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เป็นการแสดงออกซึ่งอำนาจในการปกป้องทรัพย์สินของชุมชนมิให้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่ขาดซึ่งคุณธรรมและก่อให้เกิดผลกระทบต่อการใช้สิทธิในการปฏิบัติการต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนไม่ว่าจะเป็นการกระเบิดภูเขา ขุดเจาะน้ำมัน ดุทราย สร้างเขื่อน ฯลฯ ซึ่งผู้เขียนขอเสนอกรณีศึกษาการใช้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

4.1 กรณีศึกษา การใช้สิทธิชุมชนในการอนุรักษ์เขาคุหา ตำบลคุหาใต้ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา

"เขาคุหา" ตั้งอยู่บนทางหลวงหมายเลข 4 ถนนเพชรเกษม ตำบลคุหาใต้ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา เป็นสัญลักษณ์ของชุมชน มีการเล่าขานสืบต่อกันมา โดยรัฐได้เปิดให้มีการสัมปทานเป็นเหมืองหินนานกว่า 20 ปี โดยการท่าเหมืองหินของบริษัทผู้รับสัมปทานนั้น เป็นการใช้อิทธิกรกระเบิดหิน ก่อให้เกิดผลกระทบต่อบริเวณทางเสียง และแรงสั่นสะเทือน บ้านเรือนของผู้อยู่อาศัยบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงเกิดรอยร้าว ขาดเสียหายเป็นมูลค่านับล้านบาท (โสภา เดชรัตน์ และคณะ, 2556, หน้า 272) ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างชาวบ้านกับบริษัทเอกชนผู้รับสัมปทาน และทวีความรุนแรงขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2552 ชาวบ้านทราบข่าวว่าประทานบัตรในการทำเหมืองหินหมดอายุลง จึงก่อให้เกิดการรวมกลุ่มเครือข่ายทางสังคมเพื่อเคลื่อนไหวต่อต้านการกระเบิดเขาคุหาด้วยการยื่นหนังสือต่อรัฐบาลเพื่อขอให้ชะลอการต่ออายุประทานบัตรการทำเหมืองหินเขาคุหาจนทำให้

บริษัทเอกชนไม่สามารถต่ออายุประทานบัตร ส่งผลให้บริษัทไม่สามารถประกอบกิจการต่อได้มาเป็นเวลา 14 ปีแล้วนับแต่ปี พ.ศ. 2552 ถึงปี พ.ศ. 2566 (นรเชษฐ ขุนทองเพชร, 2562, หน้า 73-76) ทั้งนี้ ในบางส่วนก็ได้ยื่นฟ้องคดีต่อบริษัทเพื่อเรียกร้องค่าเสียหายจากผลกระทบในการทำเหมืองจนคดีมาถึงที่สุดเมื่อศาลฎีกาตัดสินให้บริษัทเอกชนชดเชยค่าเสียหายต่อชาวบ้านเมื่อวันที่ 20 มกราคม 2558 แต่ถึงอย่างไรก็ตามพื้นที่ดังกล่าวก็ยังอยู่ในอำนาจของรัฐเป็นพื้นที่ในการสัมปทานและอาจมีการให้สัมปทานแก่บริษัทใหม่ก็ได้ ทั้งนี้ ในส่วนของชาวบ้านในพื้นที่ก็ได้มีการเคลื่อนไหวอยู่อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันพื้นที่ที่เขาคุหาได้มีการเปิดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติโดยความร่วมมือจากภาคส่วนต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานท้องถิ่น ภาครัฐราชการ นักข่าว แกนนำชุมชนองค์กรการศึกษา และเครือข่ายภาคประชาสังคม

โดยสรุปกรณีการใช้สิทธิชุมชนในการอนุรักษ์เขาคุหานั้น แสดงให้เห็นถึงพลังอำนาจของชาวบ้านที่ใช้อำนาจโดยชอบธรรมตามกรอบข้อกฎหมายในการปกป้องทรัพยากรของตนเองจากบุคคลภายนอกชุมชน ภายหลังจากการหยุดสัมปทานหินชาวบ้านมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นกว่าเดิม ชุมชนมีรายได้จากการใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ระบบนิเวศของป่าที่เคยถูกระเบิดเริ่มฟื้นฟูซึ่งเป็นต้นทุนของชุมชนที่นำมาใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ และจุดชมวิวดำเนินเส้นทางท่องเที่ยวต่อไป

4.2 กรณีศึกษา การใช้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านดอนหม ตำบลขามเตี้ย อำเภอดงระการพิษผล จังหวัดอุบลราชธานี

ชุมชนบ้านดอน ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 10 ตำบลขามเตี้ย อำเภอดงระการพิษผล จังหวัดอุบลราชธานี มีอายุกว่าสองร้อยปี นับได้ว่าเป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่อีกชุมชนหนึ่ง มีเนื้อที่กว่า 3,540 ไร่ มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 835 คน จำนวนครัวเรือนรวม 166 ครัวเรือน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2515 มีการประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวนดงนาฮีและป่าขี้เลน ทำให้ชุมชนพื้นที่ดังกล่าวกลายเป็นป่าสงวนนับตั้งแต่นั้นมา

ต่อมาเมื่อประชากรมีการขยายตัว เริ่มมีบุคคลจากภายนอกเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชน มีการขยายพื้นที่ทำการเกษตร ซึ่งเป็นการเกษตรเชิงเดี่ยวที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศของป่าชุมชน สภาพดินมีความแห้งแล้งส่งผลทำให้การทำอาชีพเกษตรกรรมเริ่มแยลง และด้วยสถานการณ์ดังกล่าวนี้ ผู้นำชุมชนจึงได้มีแนวความคิดในการอนุรักษ์ป่าไม้ขึ้นมาในช่วงปี พ.ศ. 2528 โดยการเริ่มต้นบริจาคที่ดินของตนเองส่วนหนึ่งสร้างป่าชุมชนและมีการบริจาคต่อจากสมาชิก

ปัจจุบันชุมชนมีพื้นที่ป่าจำนวน 3 แปลง รวมพื้นที่กว่า 626 ไร่ ส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรัง เป็นป่ารุ่นที่ 2 พื้นที่จากสถานภาพทางกฎหมายของป่าชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติภายใต้การออกหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง ทั้งนี้ จะให้ได้ว่าชุมชนบ้านดอนหมู มีกระบวนการใช้สิทธิชุมชนในการจัดการป่าจนได้รับการยอมรับทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับประเทศ

ในการจัดการป่าจนได้รับการยอมรับทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงขบวนการเคลื่อนไหวของแกนนำชุมชนที่แสดงออกถึงสิทธิในการปกป้อง คุ่มครองทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนจากการที่บุคคลภายนอกเข้ามารุกรานพื้นที่ชุมชน ไม่ว่าจะเป็นโครงการของภาครัฐ รวมถึงนายทุนที่เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านในพื้นที่ทำรายทรัพยากรป่าไม้เพื่อทำการเกษตรเชิงเดี่ยว โดยชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้จึงร่วมกันกำหนด กฎกติกา และจัดตั้งคณะกรรมการในการดูแลรักษาป่าจนเป็นที่ยอมรับของภาครัฐ (กาญจนา คุ่มทรัพย์, 2558, หน้า 152-153)

โดยสรุป การใช้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านดอนหมู นั้นก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เป็นอย่างยิ่ง จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนนั้น ชาวบ้านจะทำการดูแลป่าได้ดีที่สุดหากชุมชนนั้นมีความเข้มแข็ง มีผู้นำที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ซึ่งกระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ภายใต้กรอบกฎหมายดังกล่าวนี้ถือว่าชุมชนได้มีการส่งเสริมการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยอย่างแท้จริง โดยการเริ่มต้นจากประเด็นปัญหาของชุมชนสู่การจัดการวางแผน ออกกฎกติกาในการอยู่ร่วมกัน และร่วมรับ

ผลประโยชน์จากการปฏิบัติการอนุรักษ์ป่าไม้ร่วมกันอันถือเป็นสวัสดิการชุมชนบนฐานทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

5. รูปแบบการขับเคลื่อนสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

การขับเคลื่อนสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืนเป็นกลไกการจัดการตนเองของชุมชน มีรูปแบบ ดังนี้

ปัจจัยสนับสนุนการขับเคลื่อนสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น สำหรับปัจจัยสนับสนุนการขับเคลื่อนสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นให้ประสบความสำเร็จนั้น ย่อมมีปัจจัยหลักที่เป็นตัวส่งเสริม (บุญมี โททำ, 2563, หน้า 1459) ได้แก่ (1) ปัจจัยภายในชุมชน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน กลุ่มองค์กรชุมชน เครือข่ายชุมชน สถานศึกษา องค์กรศาสนาที่อยู่ในชุมชน (2) ปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สำนักจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภาคเอกชน สมาคม มูลนิธิ กลุ่มองค์กรและภาคีเครือข่าย และ (3) ปัจจัยเงื่อนไข ได้แก่ การตระหนักรู้คุณค่าทัศนคติของชุมชนการมีส่วนร่วมของชุมชน องค์ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความเสียสละ การมีจิตอาสา และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน

กระบวนการขับเคลื่อนสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น สำหรับกระบวนการขับเคลื่อนสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น (วรินทร์ลดา สืบดี และพระครูธรรมธชบุญเที่ยง ลักษณะพลวงศ์, 2564, หน้า 376-377) ชุมชนจะต้องเริ่มต้นจาก (1) การวางแผนตั้งแต่ขั้นการสำรวจสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน (2) การจัดองค์การด้วยการต่อตั้งเป็นชุดคณะกรรมการ กลุ่ม ชมรม เครือข่าย สมาคม มูลนิธิ เป็นต้น (3) การบังคับบัญชาให้มีการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ในการทำงาน (4) การประสานงานทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่อสร้างกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมาย และ (5) การควบคุมจะ

เป็นการกำกับติดตามผลการดำเนินงานไม่ว่าจะเป็นการจัดประชุม สัมมนา การวิจัย ประเมินผลการทำงาน เป็นต้น

ความยั่งยืนที่เกิดขึ้นภายหลังการใช้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น สะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชน ชุมชนสามารถจัดการตนเองได้และนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนในมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม (อุดมศักดิ์ สีนธิพงษ์, 2558, หน้า 6-7) โดยการเริ่มต้นจากการจัดการ แก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีสภาพที่เสื่อมโทรม นำมาสู่การสร้างประเพณี พิธีกรรมในการ จัดการปกป้องฟื้นฟูทรัพยากรของชุมชน และด้วยกิจกรรมดังกล่าวของชุมชนนั้นนำไปสู่ การสร้างเป็นอาชีพรายได้จากผลดำเนินการกิจกรรมที่สามารถสร้างสิ่งแวดล้อมให้มีสภาพ ที่สมบูรณ์ บางชุมชนมีรายได้จากทรัพยากรที่มีอยู่ในแม่น้ำ ลำคลอง รวมถึงการมีรายได้ จากป่าทั้งประโยชน์จากไม้ใช้สอย และพืชผักที่เกิดขึ้นพร้อมกับป่าชุมชน

6. บทส่งท้าย

จากการศึกษาแนวคิดด้วยเรื่องสิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 พุทธศักราช 2550 ตลอดถึง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 สะท้อนให้เห็นว่า ในทางกฎหมายมีการบัญญัติให้ชุมชนมีสิทธิในการ จัดการตนเองทั้งในมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม สิทธิชุมชนถือเป็นเครื่องมือทาง กฎหมายที่ช่วยส่งเสริมให้ชุมชนได้มีอำนาจในการกำหนดเส้นทางการพัฒนาของตนเอง โดยจะเห็นได้จาก 2 ชุมชน กรณีตัวอย่างในช่วงต้น ไม่ว่าจะเป็นชุมชนเขาคุหา อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา และชุมชนบ้านดอนหมู ตำบลขามเตี้ย อำเภอดงระการพิชผล จังหวัด อุบลราชธานี ต่างก็มีมีปัจจัยสนับสนุนให้การขับเคลื่อนประสบความสำเร็จ 3 ปัจจัยหลัก ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยด้านความร่วมมือ ตลอดจนการ ดำเนินงานอย่างเป็นระบบนำไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้อย่างยั่งยืน

ผู้เขียนมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมควรมีการบังคับใช้กฎหมาย (Law enforcement) อย่างจริงจัง รวมถึงควรมีการปรับปรุงพัฒนาข้อกฎหมาย โดยยึดโยงข้อมูลจากความต้องการ และความเป็นจริงของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการแก้ไขรัฐธรรมนูญ การพัฒนากฎหมายเกี่ยวกับสิทธิชุมชน ทั้งนี้ ควรมีการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมกันดำเนินงาน และรับผลประโยชน์จากการพัฒนาและการบังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ในส่วนของชุมชนควรเกิดการรวมตัวกันขับเคลื่อนการดำเนินงานปกป้องคุ้มครองสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรของตนเองตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย โดยการกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชน และพิทักษ์สิทธิมิให้อำนาจของรัฐอยู่เหนืออำนาจประชาชนตามระบอบประชาธิปไตย

References

- Kanchana Khumsap. (2015). Community Rights and Sustainable Natural Resources Management: A Case Study of Community Forest in Ubon Ratchathani Province. *Journal of Political Science and Law Kalasin Rajabhat University*, 4(1), 141-157.
- Norachet Khunthongphet. (2019). *Management of Industrial Quarry Operators for Resolving Conflicts with Communities: A Comparative Case Study of Khao Khuha Quarry in Rattaphum District, Songkhla Province and Khao Run Quarry in Khuan Khanun District, Phatthalung Province*. Thesis in Conflict and Peace Studies. Prince of Songkla University, Songkhla.

- Boonmee Thotham. (2020). Community Rights to Manage and Utilize Natural Resources and Forests: A Case Study of Ban Dong Yang Community Forest, Ko Ae Sub-District, Khueang Nai District, Ubon Ratchathani Province. *MCU Peace Studies Review Journal*, 8(4), 1452-1465.
- Boonying Pratum. (2008). *Development of Administration with the Principles of Transparency and Public Participation: A Specific Case Study of Khao Sam Yot Sub-District Administrative Organization, Lopburi Province*. Bangkok: Thammasat University.
- Piti Nathapakti, Narong Kulnithet and Napassorn Suphat-anyaphorn. (2020). Environmental Problems, Relevant Laws, Prosecution Process and Environmental Cases Affecting the Establishment of the Phuket Environmental Court. *Suan Sunandha Academic and Research Journal*, 13(2), 1-12.
- Rochana Khamdeekerd. (2011). *A Study of Awareness of Community Rights in Managing and Protecting Natural Resources, Culture and Way of Life of People in Mekong Basin of Ubon Ratchathani Province from Ban Kum Dam Hydroelectric Power Project*. Master of Public Administration Thesis, National Institute of Development Administration.
- Warinlada Suebdee and Phrakru Thammathorn Bunthiang Lakphonlawong. (2021). A New Paradigm for Driving Public Sector Networks to Manage Local Natural Resources. *Journal of SaengKhomKham Buddhist Studies*, 6(2), 364-378.
- Sanan Chusakul et al. (2007). *Northeastern Communities' Education Rights Project*. Complete Research Report. Bangkok: Thailand Research Fund.

- Sanae Chamrik and Yot Santasombat (1993). *Tropical Rainforests and Overview of Community Forests in Thailand*. Bangkok: Local Community Development Institute.
- Sopha Decharat, Prachayakiat Waroh and Ruayrin Petslapkaew. (2013). *Analysis of Southern Region Development Plan*. Nonthaburi: Office of the National Health Commission.
- Orathai Inthachaiwong. (2017). Community Rights in Management, Maintenance and Use of Natural Resources and Environment. *Journal of Law and Local Society*, 1(1), 171-193.
- Anan Kanchanaphan. (2001). *Community Aspect and Local Thinking Method on Authority and Resources Management*. Bangkok: Thailand Research Fund.
- Udomsak Sinthiphong. (2015). Local Communities and Participation in Sustainable Natural Resources Management. *Executive Journal*, 35(1), 104-113.